

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranee
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 35, 2025, 3

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 35, 2025, 3

ISSN 1408-5348
e-ISSN 2591-1775

UDK 009

Letnik 35, leto 2025, številka 3

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Gorazd Bajc, Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Aleksandr Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Devan Jagodic (IT), Aleksej Kalc, Urška Lampe, Avgust Lešnik, John Jeffries Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Andrej Rahten, Žiga Oman, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Polona Tratnik, Boštjan Udovič, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjevič, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Boštjan Udovič, Žiga Oman, Veronika Kos

Prevajalka/Traduttrice/Translator:

Cecilia Furioso Cenci (it.)

Oblikovalec/Progetto grafico/

Graphic design:

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment* / *Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*®

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** https://zdjp.si

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 09. 2025.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS)

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija Annales, Series Historia et Sociologia je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base* / *Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); Directory of Open Access Journals (DOAJ).

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza* / *This work is licensed under a* Creative Commons BY 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: https://zdjp.si/it/.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website https://zdjp.si/en/.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Mojca Puncer, Vesna Žegarac Leskovar & Peter Šenk: Preserving the Past for the Future: Architecture with the Legacy of Care and Aesthetics 237
Preservare il passato per il futuro: architettura con l'eredità della cura e dell'estetica
Ohranjanje preteklosti za prihodnost: arhitektura z zapuščino skrbi in estetike

Igor Sapač & Polona Vidmar:
 The Importance of Interdisciplinary Scientific Research for the Contemporary Interpretation and Revitalization of Neglected Architectural Heritage: The Case of Novo Celje Manor near Žalec (Slovenia) 251
L'importanza della ricerca scientifica interdisciplinare per l'interpretazione contemporanea e la rivitalizzazione del patrimonio architettonico trascurato: il caso del maniero di Novo Celje vicino a Žalec (Slovenia)
Pomen interdisciplinarnega znanstvenega raziskovanja za sodobno interpretacijo in revitalizacijo zapostavljene stavbne dediščine: primer dvorca Novo Celje pri Žalcu (Slovenija)

Nataša Smolič:
 Nastavki umetne inteligence v likovnosti in etika njihove uporabe 273
Applicazioni dell'intelligenza artificiale nelle arti visive e l'etica del loro utilizzo
Applications of Artificial Intelligence in Visual Arts and the Ethics of Their Use

Katarina Oštrbenk, Tjaša Alegro, Alenka Černelič Krošelj & Maja Turnšek: Virtualni 360° ogledi kot orodje promocije kulturne dediščine: rezultati eksperimenta promocije Posavskega muzeja Brežice 289
Tour virtuali a 360° come strumento di promozione del patrimonio culturale: risultati di un esperimento di promozione del Museo Posavje di Brežice
Virtual 360° Tours as a Tool for Promoting Cultural Heritage: Results from an Experiment at the Posavje Museum Brežice

Danijel Germek:
 Razbitina nemške desantno transportne ladje (MFP) F 956 pri Piranu 305
Il relitto della motozattera tedesca (MFP) F 956 presso Pirano
The Wreck of the German Lighter (MFP) F 956 near Piran

Melita Lemut Bajec, Judita Giparaitė & Helena Bažec: Proverbs with the Word »Bee« in English, Italian, Lithuanian and Slovenian 329
Proverbi contenenti la parola "ape" in inglese, italiano, lituano e sloveno
Pregovori z besedo »čebela« v angleščini, italijanščini, litovščini in slovenščini

Marjan Horvat: Kultura, dediščina in trajnostni razvoj: deliberacija kot spodbujevalec družbene preobrazbe 343
Cultura, patrimonio e sviluppo sostenibile: la deliberazione come motore di trasformazione sociale
Culture, Heritage and Sustainable Development: Deliberation as a Driver of Social Transformation

Petra Weingerl: Načelo lojalnega sodelovanja v Evropski uniji na področju državljanstva 361
Il principio di leale cooperazione nell'Unione Europea nel campo della cittadinanza
The Principle of Sincere Cooperation in the European Union in Nationality Matters

Almedina Lozić:
 Operation of Power Through Gratefulness/Gratitude: Experiences of Syrian Refugees and Asylum Seekers in the United Kingdom 375
Funzionamento del potere attraverso la gratitudine: esperienze di rifugiati e richiedenti asilo siriani nel Regno Unito
Delovanje moči v hvaležnosti: izkušnje sirskih beguncev in prosilcev za azil v Veliki Britaniji

Kazalo k slikam na ovitku 391
 Indice delle foto di copertina 391
 Index to images on the cover 391

KULTURA, DEDIŠČINA IN TRAJNOSTNI RAZVOJ: DELIBERACIJA KOT SPODBUJEVALEC DRUŽBENE PREOBRAZBE

Marjan HORVAT

Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja, Čentur 1f, 6273 Marezige, Slovenija
e-mail: marjan.horvat@irris.eu

IZVLEČEK

Raziskave o vlogi kulture in kulturne dediščine pri doseganju ciljev trajnostnega razvoja (CTR) oscilirajo med kvantitativnimi analizami in prikazi dobrih praks. V prispevku predlagam alternativni analitični okvir za razumevanje razmerij med kulturo, dediščino, ustvarjalnostjo in trajnostnim razvojem. Okvir temelji na teoriji deliberativne demokracije, ki kulturo obravnava kot ključen dejavnik za preoblikovanje političnih pomenov in registrov, pri čemer sta odločilni odprtost in deliberacija (M. Hammond). Na tej podlagi analiziram teoretska izhodišča Faro konvencije (2005), ki predstavlja paradigmatski premik v dediščinskih strategijah, saj v ospredje postavlja socialno in okoljsko trajnostni razvoj ter »na ljudeh temelječ pristop«. Učinke te strategije najprej ovrednotim na mikroravni z analizo antagonistične, agonistične in deliberativne razsežnosti dediščinskih praks, nato pa jih razširim na analizo participativnih in deliberativnih vidikov regulatornih politik izbranih evropskih držav v povezavi s cilji trajnostnega razvoja. V sklepu zagovarjam, da bo za ocenjevanje prispevka dediščinskih aktivnosti in kulture k trajnostnemu razvoju potreben integrativni evalvacijski pristop, ki kvantitativne kazalnike dopolni z merili kakovosti deliberacije ter s težje merljivimi dejavniki, kot so vpliv kulture in spreminjanje odnosa do preteklosti na preoblikovanje vrednot, norm in družbenih vezi.

Ključne besede: kulturna dediščina, trajnostni razvoj, deliberativna demokracija, Faro konvencija, politična kultura, javna politika

CULTURA, PATRIMONIO E SVILUPPO SOSTENIBILE: LA DELIBERAZIONE COME MOTORE DI TRASFORMAZIONE SOCIALE

SINTESI

Le ricerche sul ruolo della cultura e del patrimonio culturale nel conseguimento degli Obiettivi di Sviluppo Sostenibile (OSS) oscillano tra analisi quantitative e presentazioni di buone pratiche. In questo contributo propongo un quadro analitico alternativo per comprendere le relazioni tra cultura, patrimonio, creatività e sviluppo sostenibile. Il quadro si fonda sulla teoria della democrazia deliberativa, che considera la cultura come un fattore cruciale nella trasformazione dei significati e dei registri politici, in cui apertura e deliberazione rappresentano elementi decisivi (M. Hammond). Su questa base analizzo i fondamenti teorici della Convenzione di Faro (2005), che segna un cambiamento paradigmatico nelle strategie rivolte al patrimonio, ponendo al centro lo sviluppo sociale e ambientale sostenibile e un »approccio incentrato sulle persone«. Valuto dapprima gli effetti di tale strategia a livello micro, attraverso l'analisi delle dimensioni antagonistiche, agonistiche e deliberative delle pratiche patrimoniali, per poi estendere l'attenzione agli aspetti partecipativi e deliberativi delle politiche di regolamentazione di alcuni paesi europei in relazione agli OSS. In conclusione, sostengo che per valutare il contributo delle attività patrimoniali e della cultura allo sviluppo sostenibile sarà necessario adottare un approccio valutativo integrato, che completi gli indicatori quantitativi con criteri di qualità della deliberazione e con fattori meno misurabili, come l'influenza della cultura e la trasformazione del rapporto con il passato nel rimodellare valori, norme e legami sociali.

Parole chiave: patrimonio culturale, sviluppo sostenibile, democrazia deliberativa, Convenzione di Faro, cultura politica, politiche pubbliche

UVOD¹

Raziskave o potencialni vlogi kulture in kulturne dediščine pri uresničevanju socialnih, okoljskih in gospodarskih dimenzij trajnostnega razvoja oscilirajo med analizo njunih specifičnih prispevkov k posameznim ciljem trajnostnega razvoja (CTR) in širšim vrednotenjem njune vloge pri oblikovanju globalnega skupnega dobrega. Pomembno izhodišče v teh premislekih predstavlja *Agenda za trajnostni razvoj 2030* (Združeni narodi, 2015). V njej je kultura, vključno s kulturno dediščino in ustvarjalnostjo, navedena kot dejavnik pospeševanja trajnostnega razvoja. Dokument hkrati poudarja, da kultura ni izoliran družbeni podsistem, temveč deluje prečno in sinergično skozi širok spekter javnih politik. Takšna opredelitev prinaša tudi nekatere nejasnosti. Po eni strani namreč kulturi pripisuje povezovalno, celo krovno vlogo pri doseganju CTR, po drugi pa njene učinke razprši med številne cilje in tarče,² kar otežuje primerljivo merjenje z obstoječimi indikatorji (UNESCO, 2019).

Pri tem je treba že uvodoma opozoriti, da so v sodobnih pristopih UNESCO in sorodnih organizacij kultura, kulturna dediščina, ustvarjalnost in umetnost obravnavane kot medsebojno povezani elementi skupnega sociokulturnega ekosistema, ki omogoča celostno uresničevanje trajnostnega razvoja. Kultura je opredeljena kot celovit okvir duhovnih, materialnih, intelektualnih in čustvenih značilnosti, ki označujejo družbo ali družbeno skupino. Ne zajema le umetnosti in literature, temveč tudi način življenja, temeljne človekove pravice, vrednotne sisteme, tradicije in verovanja (cf. UNESCO, 1982; 2022). Kulturna dediščina se primarno nanaša na dobrine in prakse, ki jih skupnost podeduje iz preteklosti, vendar sodobne definicije poudarjajo predvsem vlogo ustvarjalne interpretacije dediščine z vidika izzivov sedanjosti in prihodnosti (cf. Faro konvencija, 2005). Umetnost in kultura imata v tem kontekstu pomembno vlogo pri spodbujanju človeške domišljije, ustvarjalnosti in samoizražanja, zlasti pa v razvoju kritičnega mišljenja

in inovativnosti kot temeljnih kompetenc za reševanje zapletenih trajnostnih izzivov (UNESCO, 2024). Kultura je torej v sodobnih dokumentih definirana kot širok okvir duhovnih, materialnih in simbolnih praks, dediščina kot vir ustvarjalne reinterpretacije, umetnost in ustvarjalnost pa predstavljata temelj pri razvoju kritičnega mišljenja, domišljije in inovativnih rešitev za sodobne izzive in krize.³

Kljub razmeroma jasnim definicijam kulture, dediščine in ustvarjalnosti v krovnih dokumentih je opazno, da medsebojno povezane in deloma prekrivajoče se opredelitve povzročajo negotovost v prizadevanjih mednarodnih organizacij za konkretizacijo potencialnega prispevka kulturnega sektorja k trajnostnemu razvoju. Ta negotovost je najizraziteje vidna v razmerju kulturnega sektorja do treh etabliranih stebrov trajnostnega razvoja – gospodarskega, socialnega in okoljskega. Kultura je namreč v mednarodnih dokumentih opredeljena kot podporna dimenzija, ki vpliva na vsa tri področja, vendar ni enakovredno strukturirana in merjena, kot to velja za omenjena področja.

Zato se vrstijo pozivi k vključitvi kulture kot »četrtga stebra« trajnostnega razvoja (UCLG, 2010) oziroma k vzpostavitvi samostojnega cilja za kulturo v razvojnem okviru po letu 2030 (cf. Culture2030Goal, 2025). Sočasno se oblikujejo in uporabljajo merilni okviri za spremljanje prispevka kulture glede na obstoječe kazalnike trajnostnega razvoja (UNESCO, 2019), medtem ko mednarodne organizacije s primeri dobrih dediščinskih praks, zlasti na lokalni ravni (UCLG, 2018; Lerario, 2022), prikazujejo, da te prakse prispevajo k vsem 17 ciljem Agende 2030 in vsem trem stebrom (Labadi et al., 2021).⁴ Poudariti je treba, da mednarodne organizacije s področja kulturne dediščine svoje strategije prilagajajo spreminjajočemu se diskurzu Združenih narodov. Deklaracija, sprejeta septembra 2022 v Ciudad de México (UNESCO, 2022), se naslanja na dokument *Our Common Agenda* (Združeni narodi, 2021). Na njegovi osnovi kulturo opredeli kot »globalno javno dobro«, znova pozove k vključitvi

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Prakse reševanja sporov med običajnim in postavljenim pravom na območju današnje Slovenije in sosednjih dežel* (ARIS, P6-0435) in s podporo COST Akcije Research Network for Interdisciplinary Studies of Transhistorical Deliberative Democracy (CHANGECODE) (CA22149).

2 *Agenda 2030* (Združeni narodi, 2015) izrecno poudarja pomen kulturne dediščine v cilju 11.4, kjer poziva k »okrepitevi prizadevanj za varstvo in ohranjanje svetovne kulturne in naravne dediščine«. V 36. odstavku uvoda pa je navedeno, da »lahko vse kulture in vse civilizacije kot ključni akterji prispevajo k trajnostnemu razvoju«. Poleg tega se kulturna dediščina in ustvarjalnost odražata tudi v drugih delih, cilj in tarčah Agende 2030, med drugim s spodbujanjem kulturne raznolikosti in medkulturnega razumevanja (uvod, odstavek 8), izobraževanjem (cilj 4, tarča 4.7), kreativnim gospodarstvom in turizmom (cilj 8 in 12, tarči 8.9 in 12.b) ter urbanističnim načrtovanjem (cilj 11). Kulturna dediščina posredno vpliva tudi na številne druge cilje, kot so zagotavljanje dostojnega dela (cilj 8), zmanjševanje neenakosti (cilj 10), izvajanje podnebnih ukrepov (cilj 13), zagotavljanje enakosti spolov (cilj 5), spodbujanje inovativnosti (cilj 9), gradnja miroljubnih in vključujočih družb (cilj 16) in izboljšanje prehranske varnosti (cilj 2) (cf. UNESCO, 2018).

3 Ob tem je potrebno izpostaviti ocene organizacije UNCTAD (2024), da kultura in ustvarjalnost prispevata približno 3 % svetovnega BDP in 6 % zaposlenosti.

4 Primere dobrih praks pri oblikovanju dediščinskih skupnosti, zlasti s fokusom na trajnostnem razvoju v ožjem pomenu besede, najdemo v publikacijah, ki jih je izdala organizacija Europa Nostra (2018; 2020), združenje Interpret Europe (2020) ter v publikacijah *Live Magazines* (2019). Trend prilagajanja dediščinskim skupnostim pa je zaznaven tudi v institucionalnem okolju (Kadoyama, 2018).

kulture kot posebnega cilja v razvojnem okviru po letu 2030, in organizacijo zaveže k oblikovanju bolj usklajenih instrumentov za analizo, spremljanje in merjenje vplivov kulture na CTR (UNESCO, 2022).

Tovrstni pristopi največkrat temeljijo na instrumentalističnem razumevanju vloge kulture, dediščinskih praks in ustvarjalnosti kot orodij za doseganje ciljev trajnostnega razvoja. Toda Justin O'Connor (2022; 2024), strokovnjak za kulturne industrije in nekdanji svetovalec UNESCO, v svoji kritični analizi opredelitev v deklaraciji MONDIACULT 2022 opozarja, da vloge kulture pri trajnostnem razvoju ni mogoče ustrezno ovrednotiti s kazalniki, ki izhajajo iz ekonomističnega diskurza (npr. prispevek k BDP). Poudarja, da lahko takšen okvir zamegli intrinzične razsežnosti kulture in umetnosti. Zato poziva k vrnitvi k bolj antropološkimi pojmovanjem kulture in umetnosti, temelječim na svobodi ustvarjanja in neodvisnosti od politično-gospodarskih ciljev. Če so ti predpogoji zagotovljeni, lahko kultura prispeva k družbeni preobrazbi, ki jo zahtevajo sodobne krize in izzivi. »Le prek kulture si lahko na novo zamislimo prihodnost in najdemo boljše načine za skupno življenje. Ne smemo dovoliti, da se kultura raztopi v sledenju gospodarskim ciljem razvoja,« poudari O'Connor (2022, 19).

O'Connorjeva argumentacija je prepričljiva, saj utemeljeno opozarja na omejitve kvantifikacije prispevka kulture k trajnostnemu razvoju. Vendar pa se zastavlja vprašanje, ali to nujno izključuje možnost oblikovanja evalvacijskih pristopov, ki bi tovrstni vpliv vendarle zajeli. V prispevku zagovarjam tezo, da je vpliv kulture in kulturne dediščine na trajnostni razvoj mogoče ovrednotiti, tudi izmeriti, čeprav posredno, in sicer z analizo vloge kulture kot vrednotnega sistema, ki oblikuje epistemsko ozadje politične kulture ter s tem vpliva na odločevalske, participativne, deliberativne in dediščinske prakse. Trajnostni razvoj je zato neločljivo povezan z možnostjo preoblikovanja sestavin politične kulture, kakršne so se izoblikovale na osnovi preteklih politično-ideoloških in epistemskih konfiguracij.

Raziskave o razmerju med kulturo in dediščino ter demokratičnimi in deliberativnimi praksami v zadnjem desetletju vse izraziteje stopajo v ospredje razprav o dediščinskem diskurzu (Lafrenz Samuels & Daehnke, 2023; Veldpaus et al., 2021). Ti pristopi so posebej poudarjeni v analizah deliberativnega odločanja o varovanju in rabi kulturne dediščine na lokalni ravni (Hartz-Karp & Marinova, 2020). Iz nekoliko drugačne, politološke perspektive tudi Marit Hammond (2019) poudarja ključno vlogo kulture pri preoblikovanju obstoječih koordinat pomenjenja in političnih registrov. Glede na razsežnost izzivov, ki jih prinašajo podnebne spremembe, po njenem potrebujemo »kulturno revolucijo«. Vendar ta ne pomeni reza z obstoječimi registri, saj je pogoj za soočenje z novimi izzivi refleksija preteklih praks. »Revolucija«

mora vključevati tako ustvarjalnost kot ohranitev. Hammond trajnost opredeli kot proces, ki zadeva zmožnost transformacije družbe (angl. *transformability*). »Trajnost je bolj kot z naborom indikatorjev opisati kot proces nenehnega prilagajanja in refleksije, ki družbi omogoča, da se preobrazi v odzivanju na okoljske spremembe« (Hammond, 2019, 5).

Ključni pogoj za uspešnost takšne trajnostne preobrazbe – to je osrednja misel njenega razmišljanja – je odprtost za dialog, refleksija in razprava o razvojnih poteh. Bolj kot ukrepi, usmerjeni »od zgoraj navzdol« ali angažma civilnodružbenih organizacij, ki se pogosto izkažejo za premalo učinkovite, je po njenem mnenju nujno spodbujati individualno in javno refleksijo o izzivih in možnih ukrepih v »svetu življenja«, če uporabim koncept Jürgena Habermasa. Ustrezni odzivi so mogoči le, če ljudje izzive zares ponotranjijo. »Demokracija mora biti repolitizirana,« poudarja Hammond (2019, 13). Pri tem zagovarja deliberativno demokracijo kot ustrezen diskurzivni okvir, ki omogoča refleksijo načinov preobrazbe na temelju preteklih deliberativnih praks, značilnih za konkretno družbeno-politično skupnost. Deliberativna demokracija, ki temelji na vključevanju, medsebojnem spoštovanju, kakovosti argumentacije pri zagovarjanju stališč in zavezi skupnemu dobremu, namreč normira pravila dialoga, ki so potrebna za sprejemanje rešitev v dobro vseh (cf. Bächtiger et al., 2018). V procesih individualne refleksije in skupnostne deliberacije se lahko izzove, problematizira in omeji prevlada političnih in gospodarskih interesov. »Družba, ki v tem smislu ni deliberativna, ne more biti trajnostna, saj ostaja nemočna pred vplivno politično govorico, ki spodkopava kulturni prostor. Prav iz tega prostora lahko vznikajo nova pojmovanja prihodnosti, skladna z okoljevarstvenimi zahtevami. Po drugi strani ima deliberativna družba potencial, da postane trajnostna« (Hammond, 2019, 15).

V nadaljevanju se bom navezal na omenjene premisleke o vlogi deliberacije v trajnostnem razvoju, jih razširil z uvidi zagovornikov agonističnega pristopa k obravnavanju kulturne dediščine, obenem pa analizo vloge kulture in dediščinskih politik v okviru trajnostnega razvoja podkrepil z razčlenbo družbeno-političnih in strukturnih pogojev, ki sooblikujejo kakovost dialoga. V teoretičnem izhodišču se bom oprl na Okvirno konvencijo Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (Faro konvencija, 2005), ki je z utemeljitvijo novega, na deliberaciji in inkluzivnosti temelječega pristopa prispevala k paradigmatskemu premiku v razumevanju razmerij med kulturo, kulturno dediščino, participacijo in trajnostnim razvojem. Učinke te strategije bom ovrednotil na mikroravni z analizo antagonistične, agonistične in deliberativne razsežnosti dediščinskih praks, nato pa jih dopolnil z analizo participatornih in deliberativnih vidikov regulatornih politik izbranih

evropskih držav v povezavi s cilji trajnostnega razvoja. V zaključku bom povzel ključne ugotovitve in opredelil potenciale kulture in dediščinskih aktivnosti za preoblikovanje obstoječih političnih registrov prek izboljševanja kakovosti deliberacije.

KONVENCIJA FARO IN DELIBERATIVNI OKVIR

Konvencija Faro (2005), s poudarkom na demokratizaciji dejavnosti na področju kulturne dediščine in s premikom pogleda v prihodnost, nedvomno pomeni spremembo paradigme v dediščinskem diskurzu. »Konvencijo Faro bi lahko povsem ustrezno poimenovali 'vrednost kulturne dediščine za prihodnost'« (Fairclough, 2009, 33), pri čemer pojem »vrednost« v konvenciji zajema predvsem družbene in okoljske razsežnosti, v manjši meri pa gospodarske vidike trajnostnega razvoja.⁵ Če se je v prejšnjem stoletju termin »kulturna dediščina« nanašal na kulturne spomenike, torej zgodovinske objekte, arheološka najdišča, ljudsko kulturo ter pripovedno izročilo, Faro konvencija poudari novo prepoznano potencialno vlogo kulture in dediščinskih aktivnosti pri uresničevanju trajnostnega razvoja. »Vzniknilo je spoznanje, da jo je moč uporabiti pri reševanju konfliktov, gospodarski prenovi, vzgoji za državljanstvo in iskanju rešitev za trajnostni razvoj« (Fojut, 2009, 17). S tem se je dediščinski diskurz premaknil v polje politične filozofije, vključno z diskurzom o človekovih pravicah, ter se prepletel s ključnimi pojmi, kot so vrednote, pravice, identiteta, raznolikost, mobilnost in vključenost (Fojut, 2009, 13–17).

V tem kontekstu je Faro konvencija ob svojem nastanku sovpadala s takrat prevladujočim razumevanjem evropske politične kulture, po katerem se je ta oblikovala »iz občutljivega odnosa in uravnoteženega odziva tako na obžalovanja vredne izgube, ki jih je povzročil razpad preteklih tradicij, kot tudi na obljubo prihodnjih koristi od »ustvarjalnega uničenja« današnje produkcije« (Habermas, 2001, 20). Na temelju takšnega razumevanja Evrope je bila tudi v Faro konvenciji jasno izražena politična intenca, vezana na idejo Evrope, v kateri raznolikost predstavlja vir moči in v kateri je dediščina več kot le spomin, saj je tudi temelj za boljšo prihodnost ter reševanje konfliktov (Fojut, 2009). Na osnovi teh premislekov so avtorji oblikovali progresiven, vseobsegajoč, izviren, a vsebinsko ne povsem opredeljen koncept »skupne evropske dediščine«, ki zajema a) vse oblike kulturne dediščine v Evropi, ki so skupni temelj spomina, razumevanja, prepoznavanja, povezanosti in ustvarjalnosti, ter b) ideale, načela in vrednote, ki izhajajo iz izkušenj, pridobljenih pri napredku in preteklih nesoglasjih, ter spodbujajo razvijanje mirne in stabilne družbe, ki temelji na spoštovanju

človekovih pravic, demokracije in pravne države (Faro konvencija, 2005, 3. člen).

Vidno je, da je Faro konvencija, čeprav je nastala v okviru Sveta Evrope, odražala tedanji pan-evropski metadiskurz, zaznamovan z razpravami o različnih možnostih pri oblikovanju evropske identitete. Pri tem je s svojo izvirno konceptualizacijo razmerij med participacijo, identiteto, trajnostjo in progresivnim odnosom med preteklostjo in prihodnostjo pomembno vplivala tudi na diskurz evropske integracije, zlasti v iskanju načinov za identificiranje evropskega skupnega ob ohranjanju kulturnih razlik, vendar z izogibanjem priklicevanja agresivnih nacionalizmov (Pinton, 2017, 320–324). Značilno je, da so na ravni EU sociološke razprave o integraciji Evrope na prelomu tisočletja že presegle esencialistične teze o evropski kulturni identiteti in se z afirmacijo slogana »združeni v raznolikosti« naslonile na koncept evropske politične identitete, ki ne potrebuje nujno etničnega ali kulturnega temelja (Habermas, 2001; Stråth, 2002). Podobno sta bila tudi v Konvencijo vstavljena – tedaj prevladujoča – misel, da so pretekli konflikti preseženi, in hkrati upanje v drugačno, boljšo evropsko prihodnost (le Goff, 2003), utemeljeno na sledenju imperativu socialno in okoljsko trajnostnega razvoja. Teoretično gledano je Faro konvencija odraz in izraz socioloških družbeno-konstruktivističnih, zlasti pa kozmopolitskih teorij evropske integracije (Delanty & Rumford, 2008; Beck & Grande, 2007), ki so bile oblikovane z mislijo, da so ključni politično-ideološki antagonizmi s »koncem zgodovine« preseženi (Fukuyama, 1992) in da je možno oblikovati nove razvojne smernice. Trajnostni vidiki so v Konvenciji predstavljeni kot takšen progresivni diskurzivni okvir, ki naj bi prispeval k oblikovanju novih političnih registrov. V ospredju je poudarek na preobrazbi obstoječih registrov, na družbeni trajnosti (tj. trajnostni razvoj kot kulturni in ne le okoljevarstveni ukrep) in spremembah, ki jih odraža kulturna dediščina (Fairclough, 2009, 33).

Tudi poudarek na participaciji in deliberaciji udeležencev ter posledična afirmacija »dediščinskih skupnosti« kot nosilcev kulturne dediščine v veliki meri korespondira s tedanjim participatornim obratom v metadiskurzu EU. V tem kontekstu se je kot rešitev za »demokratski deficit EU« ponujalo več participatorne demokracije in individualni državljski angažma (Føllesdal & Hix, 2006). Tako tudi Faro konvencija poudarja participacijo in pravico do udeležbe pri varovanju in rabi kulturne dediščine (Colomer, 2023). Že v Uvodu (Faro konvencija, 2005), kjer obravnava kulturne pravice, namreč poudarja, da ima »vsaka oseba pravico do kulturne dediščine po svoji izbiri«, pri čemer je treba spoštovati pravice in svoboščine drugih. To pravico obravnava kot vidik svobodne udeležbe v

5 Čeprav so gospodarski vidiki trajnostnega razvoja navedeni v 10. členu konvencije, so predstavljeni zlasti v okviru participativnega razvoja dediščinskih skupnosti in ustvarjanja delovnih mest, torej kot izpeljava vključujoče kulturne politike (Faro konvencija, 2005).

kulturnem življenju, ki je določena v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah (1948) in zagotovljena z Mednarodnim paktom o gospodarskih, socialnih in kulturnih pravicah (1966).

Ključna novost Faro konvencije na področju varovanja in rabe kulturne dediščine je prenos kulturnih pravic s skupnosti na posameznika (Zagato, 2015). Koncept »dediščinskih skupnosti« temelji na vlogi in angažmaju posameznikov. Pri tem je pomembno poudariti, da Faro konvencija, da bi se izognila priklicanju razdvajajočih etničnih, kulturnih, ideoloških in drugih afiliacij, »dediščinsko skupnost« opredeljuje neesencialistično, izrecno le kot interesno skupnost. V 2. členu je pod točko b) zapisano, da »dediščinsko skupnost sestavljajo ljudje, ki cenijo določene vidike kulturne dediščine, ki jih želijo v okviru javnega delovanja ohranjati in prenašati na prihodnje generacije« (Faro konvencija, 2005). V tem smislu konvencija kulturne pravice premešča v nov kontekst dediščinskih skupnosti, pri čemer ponuja priložnost za odgovorno uveljavljanje teh pravic (Fairclough, 2009). Iz komentarja konvencije in zbornika *Heritage and Beyond* (Council of Europe, 2009) je razvidno, da so se avtorji povsem zavedali, da lahko demokratizacija dediščinskega diskurza opolnomoči tudi pripadnike skupin z izrazito skrajnimi stališči, vključno s tistimi, ki skušajo afirmirati zgodovinsko sporne oblike kulturne dediščine. »Zato je bila vključena zahteva, da dediščinske skupnosti delujejo v okviru javnega delovanja« (Fojut, 2009, 20) ter v skladu z demokratičnimi normami in standardi. Avtorji so računali na odgovorno rabo teh pravic in se sklicevali na »skupno evropsko dediščino«, izražene skozi ključne zaveze Evrope, kot so človekove pravice, demokracija in vladavina prava.

Čeprav je v izhodiščnem fokusu konvencije pravica do kulturne dediščine, je njen glavni namen prispevati k oblikovanju novega modela upravljanja kulturne dediščine, skladnega s tedanjimi evropskimi družbenimi in političnimi tendencami, ki zagovarjajo pristop »od spodaj navzgor« (*bottom-up*) pri sprejemanju odločitev. Konvencija priporoča upoštevanje vrednot, ki jih določeni kulturni dediščini pripisujejo dediščinske skupnosti, vendar istočasno afirmira razsvetljsko paradigmo posameznikovih državljanskih pravic v odnosu do kulturne dediščine in angažmaja v skupnosti. V svoji ambiciji ponuja okvir za preseganje konfliktov, ki izhajajo iz evropskih zgodovinskih in njihovih esencialističnih interpretacij na nacionalnih ali evropski ravni, ter zagovarja participativno in deliberativno razumevanje evropske politične kulture. V odnosu do aktivnosti na področju kulturne dediščine opredeljuje področja delovanja, ključne cilje in potencialna področja za intervencijo, vendar vsaki državi podpisnici prepušča iskanje ustreznih načinov za implementacijo teh načel v praksi, upoštevajoč pravna in institucionalna okolja ter prakse odločanja. Faro konvencija je namreč opredeljena kot okvirna, nezavezujoča konvencija.

Zasnovana je bila kot spodbujevalec razvoja in prenosa dobrih praks za udejanjanje socialno trajnostnega razvoja. V duhu, v katerem je bila ustvarjena, skuša navdihovati. Kot takšna zagovarja participacijo in deliberacijo, vendar ne poskuša regulirati odločanja.

MIKRO RAVEN: DELIBERATIVNI IN AGONISTIČNI PRISTOPI K DEDIŠČINI

Iz obsežne literature lahko navedemo štiri polja, kjer Konvencija Faro lahko spodbudi nove prakse v upravljanju, rabi in valorizaciji kulturne dediščine. Prvo polje zadeva povezovanje in opolnomočenje ljudi ter zmanjševanje neenakosti, kar krepi okoljski in socialno trajnostni razvoj. Dediščinske skupnosti se oblikujejo na podlagi zanimanja za določeno vrsto kulturne dediščine, včasih tudi prezrte, manj znane, ali celo »izumljene«. Njihovo izhodišče je konstruktivno preživljanje prostega časa, ki vključuje raziskovanje, arhiviranje in promoviranje določenega tipa kulturne dediščine. Ekonomski aspekti so drugotnega namena, v ospredju pa je angažma za javno/skupno dobro, kar lahko vključuje tudi pobude za financiranje projektov v obliki participatornega proračuna in ustanovitev različnih tipov zadrug in kooperativ. Takšen angažma, ki je v osnovi neintencionalen, prinaša vrsto sinergijskih učinkov, povezanih s cilji trajnostnega razvoja: negovanje demokratičnega uma, solidarnosti in skupnega dobrega (cf. Europa Nostra, 2018). Kot poudarja Jasna Fakin Bajec (2020), dediščina ni le predmet varovanja, temveč družbena praksa, v kateri se prepletajo strokovno znanje, lokalne izkušnje in afektivna povezanost skupnosti. Prav ta proces, ki se oblikuje skozi dolgotrajno gradnjo zaupanja, omogoča vzpostavljanje deliberativnih prostorov sodelovanja. Drugo polje zadeva pobude na področju trajnostnega in kulturnega turizma, kjer je v ospredju zagotavljanje so-odločanja skupnosti v okoljih, ki so prizadeta zaradi pretiranega okoljskega izkoriščanja kulturne dediščine ali njene preobrazbe v tržni produkt (cf. European Commission, 2019). V sodobnih razvojnih pristopih se zato oblikujejo kompleksne strategije, ki vključujejo tudi trajnostne razsežnosti, kar nazorno pokaže Rovčanin Premović (2024) v analizi varovanja in rabe kulturne dediščine v črnogorskih obalnih mestih. Tretje polje, v konvenciji manj izpostavljeno, a v zadnjih letih vse pomembnejše, se nanaša na trajnostno izkoriščanja naravnih virov, zlasti v kmetijstvu. To področje je neposredno povezano z razvojnimi vizijami nacionalnih držav, njihovo odpornostjo na podnebne krize ter z lokalnimi in nadnacionalnimi političnimi ter ekonomskimi interesi (cf. ICOMOS, 2019). Četrto polje zadeva spremenjeno vlogo kulturne dediščine v kontekstu etničnih, verskih in drugih konfliktov v družbi (cf. Kisić, 2013). Ti vidiki so posebej izpostavljeni v Faro konvenciji, med drugim tudi s primerom obnove v jugoslovanskih vojnah porušenega mosta v

bosansko-hercegovskem mestu Mostar. Del te ambicije je udejanjanje »metodologije Faro konvencije«, ki temelji na zavedanju, da je različnost pomembna, hkrati pa priznava, da lahko v nekaterih primerih vodi v konfliktno situacijo, ki so v tem okviru obravnavane kot »naravne« (Council of Europe, 2018, 18).

Ker so obravnavane tematike zelo različne, se je dediščinski diskurz, navdahnjen s Faro konvencijo, razpel v dva modusa demokratičnega razpravljanja in odločanja: deliberativnega in agonističnega. Prvi, deliberativni diskurz, je izrazito teleološki. Afirmirati skuša novo paradigmo v odnosu do tradicije s ciljem preseganja zgodovinskih in kulturnih antagonizmov z oblikovanjem nove oblike kohezivnosti, ki ni utemeljena na kulturnem poenotenju samo po sebi, temveč je enotenje razumljeno kot dolgoročni deliberativni proces preobrazbe endemičnih konfliktov z vidika imperativa trajnostnega razvoja. Dosledno gradi na politični platformi progresivne transformacije preteklih konfliktov v kolektivne izkušnje s pogledom v trajnostno prihodnost. Toda glede na prakse v interpretaciji kulturne dediščine, pogosto tudi konfliktnih (Deufel, 2017), še posebej, ko gre za instrumentalizacijo dediščinskih narativov za legitimizacijo političnih ciljev, interesov in agend (Kuljić, 2012), nekateri raziskovalci predlagajo agonistični pristop (Deufel, 2017). Ta pristop, utemeljen na politični teoriji Chantal Mouffe (1999), namesto poskusov odprave konflikta predlaga preoblikovanje antagonizma (sovražnik, ki ga je treba uničiti) v agonizem (nasprotnik, s katerim se borimo znotraj skupnih demokratičnih pravil). Na področju konfliktnih kulturne dediščine agonistični pristop največkrat utemeljuje zavedanje, da so nekateri konflikti nerešljivi, še posebej ko so v ozadju identiteta vprašanja, čustva in travme. Možno pa je v dialogu namesto sovražnikov ustvariti nasprotnike (Hamm & Schönberger, 2021). Takšen pristop lahko »ustvari prostor za politiko in vednost, ki ceni nesoglasja in nestrinjanje namesto zamejevanja jasne, na konsenzu temelječe politične celote« (Kisić, 2021, 26). Spodbuja nas k razumevanju in obravnavanju konfliktov, kot se ti odražajo in so vtakani v dediščino, ter k prakticiranju dediščine na bolj demokratični ravni. Pomemben korak je opustitev teoretično preobloženih pojmovanj skupnosti, razredov, skupin, etnij, ljudstev in univerzalističnih epistemologij ter razmislek o vzpostavitvi bolj emancipatornega razumevanja preteklosti in dediščine z vidika »ohranjanja distance« do simbolnih tipov identitet (Kisić, 2021, 26–27).

Ob tem je treba poudariti kompleksno razmerje med deliberativnim in agonističnim modusom obravnavanja kulturne dediščine in pojmovanju kulturnih pravic. Kisić (2018) v tem oziru izpostavlja nevalgično polje, ki zadeva odnos med človekovimi in kulturnimi pravicami. Prve so namreč po razsvetljenski definiciji univerzalne, medtem ko so druge produkt vrednotnega sistema, tradicij in kulturne

dediščine določene skupnosti. Kot primere trkov človekovih in kulturnih pravic avtorica navaja razprave o nošenju burk v Franciji, uničenje budističnih templjev v Bamiyanu ter prepoved splava v nekaterih najbolj katoliških državah Evrope. Na drugi strani Patrice Meyer-Bisch (2013) obravnava kulturne pravice najprej kot del sistema človekovih pravic. Kulturne pravice opredeljuje celo kot krovne. Kot nosilke znanja in svobode pogojujejo vse človekove pravice. Po Meyer-Bischu (2013) so zato kulturne pravice ne le dodatni steber razvoja, ampak tudi pogoj za trajnostno družbo, saj so vse človekove pravice, če jih jemljemo dobesedno, usmerjene v trajnostni razvoj.

Različna pojmovanja kulturnih pravic, bodisi univerzalistična (Meyer-Bisch, 2013) bodisi kulturno pogojena (Kisić, 2013), imajo pomembne posledice za razumevanje agonističnega in deliberativnega pristopa v obravnavanju kulturne dediščine. Z vidika politične teorije je treba najprej poudariti, da imata oba tipa demokracije – deliberativna in agonistična – normativno jedro v zahodni politični filozofiji. V teoriji deliberativne demokracije to jedro predstavlja proceduralna legitimnost, torej reguliranje razprave, utemeljeno na normah razsvetljenskega racionalizma in liberalizma. Ključne norme deliberativne demokracije, kot so vključevanje, spoštljiv dialog ter z argumenti podprta razprava, usmerjena v skupno dobro, so morda lahko razumljene kot »univerzalne«, toda vsaka izmed teh norm je lahko v različnih kulturah drugače interpretirana ali pa se ji pripisuje drugačna veljavnost. V nekaterih kulturah velja denimo nasprotovanje sogovorniku za nespoštljivo, kar v temelju onemogoča deliberacijo »zahodnega« tipa (Sass & Dryzek, 2014). Pomembno se je torej zavedati, da lahko standardi deliberativne demokracije učinkujejo le v socialnih in kulturnih kontekstih, kjer so vrednote in norme, na katerih so utemeljeni, razumljene kot superiorne drugim modelom razreševanja konfliktov.

Iz te perspektive skuša Jürgen Habermas v svojih delih koncipirati razmerje med oblikami »normativne racionalizacije«, kamor sodi vpliv tradicije, kulturnih, vrednotnih in religioznih sistemov, in progresivnim tipom »komunikativne racionalizacije«, kjer se argumente validira na podlagi z dokazi podprte racionalizacije (Habermas, 1984; 1987). Slednje tvori normativno jedro deliberativne demokracije. Takšno razumevanje kakovostne razprave ima pomembne posledice za obravnavo kulturnih pravic v kontekstu sobivanja pripadnikov različnih kultur in veroizpovedi ter njihovega vključevanja v javno deliberacijo. Habermas, ki se zaveda vpliva, ki ga imajo vrednote, tradicije in kulture v »svetu življenja« kot »primarnem okolju« za oblikovanje političnih prepričanj, ter dejstva, da je liberalni projekt izvotljen brez esencialističnih vsebin, se temu vprašanju ne izogiba. Pri tem pa v razmisleku o

multikulturalizmu in kulturnih pravicah zavrne tako »razsvetljenski fundamentalizem« kot tudi »verske fundamentalizme« vseh oblik in odločno podpre »nevtralnost države« v odnosu do cerkve. Kljub temu pa ne izključuje možnosti izrekanja verskih izjav v javnem in političnem prostoru, če so te »prevedene« v sekularni jezik, in če ostajajo »institucionalizirani procesi deliberacije in odločanja na parlamentarnih, sodnih, ministrskih in upravnih ravneh jasno ločeni od neformalnih tokov politične komunikacije in oblikovanja mnenj med širšo javnostjo državljanov« (Habermas, 2017, 223). Če so te varovalke na mestu, je mogoč dialog o zadevah javnega interesa med pripadniki različnih kultur, veroizpovedi in neverujočimi.

Agonistični pristop prav tako spodbuja dialog s ciljem transformacije antagonizmov v spoštljivo in konstruktivno razpravo (Mouffe, 1999). Opozoriti pa je potrebno, da agonistična demokracija ne vključuje le specifičnega modusa razpravljanja, temveč je v osnovi politično-etični projekt, ki ima – tako kot deliberativna demokracija – normativno sidro. Če je deliberativna demokracija utemeljena na postopkovni legitimnosti, je agonistična demokracija utemeljena na boju za enakost in svobodo. Torej pri agonistični demokraciji ne gre za nevtralni pluralizem, saj vsebuje jasno egalitarno-emancipatorno usmeritev, ki je bila razvita za normiranje razprav v zahodnem političnem diskurzu. V tem kontekstu je skupaj z Žižkom (1997) treba spomniti, da »univerzalne ideje« – kot je tudi ideja o »univerzalnosti« človekovih pravic – pridobijo legitimiteto šele, ko jih konkretne, partikularne prakse posredujejo kot splošno resnico. Takšna proizvedena univerzalnost je torej vedno rezultat politične oziroma ideološke borbe in ni nevtralna resnica. Zlasti v kontekstu razprav o univerzalnosti kulturnih pravic je treba upoštevati skrite mehanizme, s katerimi liberalna družba navidezno varuje svobodo, a hkrati reproducira lastno asimetrično kulturno dominanco (Žižek, 1997). Vendar pa prvi korak v obravnavanju kulturnih pravic ni normiranje »univerzalnega«, temveč identificiranje »univerzalnega« v kulturnih normah in praksah (Sen, 2009). Univerzalnost v tem smislu ni vnaprej ponujena, temveč se izrazi na presečišču kulturno pogojenih pojmovanj »univerzalnega«, ki ga lahko pomaga prek dialoga identificirati agonistični pristop.

Primerjava deliberativnega in agonističnega pristopa k obravnavi kulturne dediščine in v odnosu do izhodiščnih antagonizmov razkriva dva različna modusa razpravljanja in normativna temelja konfliktov (cf. tabela 1). Deliberativni pristop, utemeljen na razsvetljenskem racionalizmu in liberalizmu, si prizadeva doseči konsenz skozi argumentirano razpravo, pri čemer konflikte razume kot ovire, ki jih je treba preseči z vključujočim dialogom. Kulturno dediščino razume kot

dolgoročen proces krepitve kohezivnosti brez nujnega poenotenja, kulturne pravice kot univerzalne človekove pravice in stremi k oblikovanju univerzalnih standardov, trajnostni razvoj pa vidi kot cilj transformacije konfliktov. Nasprotno pa agonistični pristop temelji na pluralizmu in preoblikovanju antagonizmov v produktivna nesoglasja. Konflikte razume kot neizogibne in koristne za demokratični proces, kulturno dediščino pa kot prostor soočanja različnih interpretacij. Kulturne pravice obravnava kot kontekstualno pogojene in brani njihovo pluralno naravo, univerzalizem pa vidi kritično – kot možno krinko hegemonije. Trajnostni razvoj v tem okviru vključuje nove oblike politične subjektivizacije in dialoga, ki izhajajo iz sprejemanja in vrednotenja konfliktov.

Primerjava med antagonističnim, agonističnim in deliberativnim pristopom z vidika možnosti za preobrazbo družbeno-integrativnega diskurza lahko konkretiziramo na primeru analize tragičnih dogodkov v avgustu 2017 v ameriškem mestu Charlottesville. Takrat je na protestih, ki so jih organizirali pripadniki neonacističnih skupin umrlo dekle, več kot trideset ljudi je bilo ranjenih. Povod za proteste desničarskih skrajnežev je bila odločitev mestnih oblasti o odstranitvi spomenika Robertu E. Leeju, generalu, ki se je v ameriški državljanski vojni proslavil na strani konfederacijskih sil. Odločitev mestnih oblasti je sledila pobudam in peticijam različnih skupin meščanov, ki so v generalu Leeju videli simbol »sovražstva« in »subliminalno sporočilo rasizma«. Med majem in avgustom 2017 so na trgu pred spomenikom potekali protesti skrajno desnih skupin, ki so nasprotovali odločitvi mestnih oblasti. Dne 12. avgusta so se njihovi pripadniki spopadli s protestniki, ki so zagovarjali umik spomenika. Po tragičnih dogodkih se je začela obsežna razprava o tem, kaj ta tip kulturne dediščine, ki ga pooseblja kip generala Leeju, predstavlja in kako ga evalvirati z vidika reprezentacij preteklosti v sodobni družbi. Po Lafrenz Samuels (2019) je odziv javnosti v tem primeru pokazal, kako lahko javna deliberacija o kulturni dediščini prispeva k družbenim spremembam. »Ko kulturna dediščina postane del javne razprave, ponudi prizmo, ki omogoči prelom s preteklimi pomeni«, saj sprašuje, »kateri vidiki zgodovine so uporabni in vredni ohranjanja ter kateri so produkt svojega časa in zato več ne ,ustrezajo' sodobnim razmislekom« (Lafrenz Samuels, 2019, 131).

Primer Charlottesville razkriva razpon med antagonističnim, agonističnim in deliberativnim okvirjem obravnave sporne dediščine. Antagonistični okvir se je oblikoval okoli binarne opozicije med razumevanjem kipa generala Leeja kot simbola »južnjaške časti« ter kot simbolne potrditve suženjstva in rasizma na eni strani ter zahtevami po soočenju s preteklimi krivicami na drugi. Agonistični okvir predvideva, da se soočene interpretacije obravnavajo kot legitimne oblike nesoglasja, ki same po sebi ne vodijo v enotno rešitev,

Tabela 1: Primerjava treh pristopov k razumevanju kulturne dediščine, kulturnih pravic in trajnostnega razvoja – antagonističnega, agonističnega in deliberativnega. Tabela ponazarja razlike v normativni osnovi, odnosu do konflikta, vlogi kulturne dediščine, razumevanju kulturnih pravic, vlogi univerzalnega ter odnosu do trajnostnega razvoja.

VIDIK	ANTAGONISTIČNI PRISTOP	AGONISTIČNI PRISTOP	DELIBERATIVNI PRISTOP
Normativna osnova	Izključevanje in dominacija; politika kot boj prijatelj–sovražnik.	Pluralizem; produktivno nesoglasje, ne konsenz.	Razsvetljenski racionalizem; konsenz skozi razpravo.
Odnos do konflikta	Konflikt je destruktiven; sovražnika je treba zatreti / uničiti.	Konflikti so neizogibni in gonilo demokracije.	Konflikti se presegajo skozi vključujočo razpravo.
Odnos do kulturne dediščine	Dediščina kot orodje identitetnih bojev.	Dediščina kot prostor različnih interpretacij.	Dediščina kot prostor deliberacije in kohezije.
Pristop k kulturnim pravicam	Pravice zanemarjene ali podrejene večini.	Pravice so pluralne, vezane na kontekst.	Pravice univerzalne v okviru človekovih pravic.
Vloga univerzalnega	Univerzalnost kot hegemonija; poudarek na partikularizmu.	Kritika univerzalizma; vrednote nastajajo skozi boje.	Oblikovanje vključujočih univerzalnih standardov.
Odnos do trajnostnega razvoja	Trajnost podrejena interesom moči.	Trajnost kot inovacija skozi konflikte.	Trajnost kot dolgoročni cilj deliberacije.

ohranjajo napetost in je ne odpravljajo. Deliberativna dimenzija je odprla vprašanje, kateri vidiki zgodovine so vredni ohranitve in kateri pripadajo preteklosti kot njen neponovljiv produkt. Toda nadaljnji razvoj dogodkov je pokazal, da deliberativni okvir, zasidran v razsvetljenski paradigmi, v tem primeru ni imel zadnje besede. Ko je bil leta 2021 kip odstranjen s trga, je bil prelit v umetniško delo, ki se s svojim naslovom *Swords into Plowshares* referira na svetopisemski zapis.⁶ S tem dejanjem izvorni antagonizem, ki zadeva dediščino rasizma na eni strani in popravilo krivic na drugi, ni bil odstranjen, temveč le potisnjen v religiozni okvir moralne avtoritete in absolutne resnice. Takšna odločitev je zaprla prostor za dialog in pluralno razpravo o izvornem konfliktu.

MAKRO RAVEN: EVROPSKI REGULATORNI OKVIRJI IN TRAJNOSTNI RAZVOJ

Spoznanja prejšnjega poglavja potrjujejo, da oblikovanje novih političnih registrov zadeva obravnavo družbeno-zgodovinskih in kulturnih pogojev za razvoj novih demokratičnih praks, v tem primeru osredotočenih na deliberacijo, torej »odločanje z ljudmi« oziroma postopkovno legitimnost »throughput legitimacy« (Schmidt, 2010; Schmidt & Wood, 2019). Vendar pa raziskave nakazujejo zapleten odnos med demokratičnimi praksami in okoljskimi

izzivi. Zagovorniki t. i. »ekoavtoritarizma« (Shahar, 2015) menijo, da bi bilo treba demokracijo začasno suspendirati, da bi omogočili nujne in drastične ukrepe za uveljavitev ustrezne podnebne politike. Vendar pa takšne zamisli odpirajo vrsto vprašanj o moralnosti in zaželenosti tega pristopa (Willis et al., 2022). Obenem raziskave kažejo, da takšni režimi niso bolj učinkoviti pri varovanju okolja v primerjavi z demokratično stabilnejšimi sistemi (V-Dem, 2021). Tudi deliberativni demokrati menijo, da lahko izboljšanje kakovosti deliberacije prinese boljše rezultate pri odzivanju na podnebne spremembe. Trdijo, da bi morala deliberacija – vsaj v teoriji – spodbujati okoljevarstvene vrednote, saj takšne razprave zagotavljajo rezultate, ki so koristni za vse vpletene strani (Niemeyer, 2013, 433). John Dryzek in Hayley Stevenson po drugi strani poudarjata, da bi morali več pozornosti kot deliberativnim forumom o podnebnih vprašanjih, ki so trenutno v svetu bolj izpostavljeni (npr. Giraudet et al., 2022), nameniti zgodovinskim specifikam okoljevarstvene deliberacije v posameznih državah. Avtorja se v svojih analizah osredotočata na deliberativne sisteme, v katerih imajo pomembno vlogo pretekle okoljevarstvene iniciative, civilno-družbena gibanja ter tradicije negovanja zelenih vrednot in okoljevarstvene ozaveščenosti. Poudarjata, da je ključnega pomena, kakšno vlogo in

⁶ Gre za angleški zapis odlomka iz Svetega pisma. V slovenščini se ta glasi: »Razsojal bo med narodi, / dokazoval številnim ljudstvom. / Svoje meče bodo prekovali v lemeže / in svoje sulice v srpe. / Narod ne bo več vzdignil meča proti narodu, / ne bodo se več učili vojskovanja« (Izaija 2,4). Za podatke o usodi spomenika generalu Leeju cf. NPR, 2023.

pomen ima deliberacija kot način razpravljanja o družbenih problemih in izzivih v konkretnih družbah na sistemski ravni (Dryzek & Stevenson, 2011; Stevenson & Dryzek, 2014).

Na sistemski ravni se lahko k razumevanju korelacij med deliberacijo in trajnostnim razvojem na eni strani ter dediščinskimi praksami in kulturo na drugi približamo le posredno – s post-festum analizo vpliva mednarodnih regulatornih politik na uveljavljene demokratične prakse v specifičnih okoljih.⁷ V tem kontekstu ima tarča CTR 11.4, ki zadeva varovanje svetovne kulturne in naravne dediščine pomen, v kolikor jo povežemo z drugimi cilji in tarčami, ki zadevajo varovanje in rabo kulturne dediščine v perspektivi trajnostnega razvoja.

Izsledki naše raziskave *The Right to Cultural Heritage and Sustainable Development – Results of the Participatory Survey* (cf. Tratnik & Horvat, 2021) v tem oziru ponujajo pomembne uvide. Vprašalnik smo naslovili na koordinatorje mreže HEREIN (*European Cultural Heritage Information Network*), predstavnike držav članic Sveta Evrope, ki se ukvarjajo z dediščinskimi politikami in vključitvijo dediščinskih konvencij Sveta Evrope v nacionalno varstveno zakonodajo. Med 17. junijem in 13. julijem 2021 smo prejeli 12 odgovorov naslednjih članic mreže: Švice, Finske, Švedske, Srbije, Hrvaške, Poljske, Flandrije (Belgija), Luksemburga, Norveške, Češke, Grčije in Slovenije. Poudariti je treba, da so v času naše raziskave Švica, Luksemburg, Finska, Norveška, Srbija, Hrvaška in Slovenija že ratificirale Faro konvencijo, Belgija in Poljska sta bili podpisnici, Češka, Švedska in Grčija konvencije pa do tedaj konvencije še niso podpisale ali ratificirale.

Naša raziskava je pokazala, da se evropske države v širokem spektru politik prilagajajo ciljem trajnostnega razvoja. Nekatere države oziroma regije celostno in zelo ciljno usmerjeno udeležujejo CTR. Švica je sprejela ambiciozen program Baukultur (cf. Federal Office of Culture, 2020), ki spodbuja celostno prilagajanje družbe socialnemu, gospodarskemu in okoljskemu trajnostnemu razvoju. Poljska se je že leta 1997 zavezala k uresničevanju načel trajnostnega razvoja z omembo teh zavez v ustavi. Izstopajo tudi nekatere

nordijske države, ki se po kazalnikih udeležovanja CTR že vrsto let uvrščajo na vrh mednarodnih lestvic (Sachs et al., 2023). Pri vključevanju kulturne dediščine in opredeljevanju vloge dediščinskih skupnosti v nacionalne implementacijske strategije na osnovi Agende 2030 so sicer pristopi različni. Luksemburg, Flandrija in Finska kulturne dediščine ne vključujejo neposredno v nacionalne strategije trajnostnega razvoja. Nasprotno pa so Češka, Slovenija in Hrvaška te vsebine vključile v posebna poglavja nacionalnih strategij. Švedska nacionalna strategija se ne nanaša neposredno na kulturno dediščino ali dediščinske skupnosti, temveč se sklicuje na ustavo, ki že zajema ključna načela Agende 2030.

Večina držav, zajetih v naši analizi, do julija 2021 še ni sprejela nacionalnega strateškega dokumenta, ki bi opredeljeval vlogo kulturne dediščine pri uresničevanju CTR. Med slednjimi so bile Češka, Luksemburg, Srbija, Flandrija in Poljska. Flandrija je sprejela interni dokument o dediščini in trajnostnih vidikih. Švica je leta 2020 sprejela dokument, ki ureja to področje, medtem ko sta Švedska in Slovenija to storili leta 2019. Finska, Grčija in Norveška so sprejele več dokumentov, ki obravnavajo povezave med kulturno dediščino in CTR. Nekateri nacionalni strateški dokumenti vključujejo reference na vlogo in pomen dediščinskih skupnosti, vendar ne nujno s sklicevanjem na Faro konvencijo ali druge mednarodne listine o kulturnih pravicah. Švica je v posebnem dokumentu opredelila ključne poteze kulturne politike, ki vključujejo participacijo v kulturi, družbeno kohezijo, ustvarjalnost in inovacije. Flandrija, Finska, Švedska in Slovenija so se v svojih dokumentih zavezale k demokratičnemu vključevanju vseh deležnikov v ohranjanje kulturne dediščine. Po poljski zakonodaji imajo dediščinske skupnosti pravico sodelovati pri oblikovanju lokalnih zakonov, tudi na področju urejanja prostora.

Večina držav do leta 2021 še ni sprejela posebnih pravnih ali strateških dokumentov, ki bi v kontekstu sledenja ciljem trajnostnega razvoja dajali prednost kulturni dediščini z opolnomočenjem dediščinskih skupnosti. Takšne dokumente so do julija 2021 sprejele Švedska, Finska, Norveška, Hrvaška in Slovenija. Nordijske države so v zadnjih letih oblikovale tudi

7 Rosetti et al. (2022) ugotavljajo, da vprašanje participacije v odnosu do trajnostnega razvoja obravnavajo vsi temeljni mednarodni dokumenti s področja dediščinskih politik. Vendar pa njihova sistematična analiza sedmih dokumentov COE, ICOMOS, UNESCO, UN HABITAT III, ICOM iz različnih obdobj, opravljena na podlagi členov, ki zadevajo »pravice«, »gonilce« in »spodbujevalce« kaže, kako se je počasi konkretiziral participativni pristop k trajnostnem razvoju. Vendar avtorji obenem ugotavljajo, da v dokumentih prevladujejo generične, interventne opredelitve participacije, sam proces odločanja, deliberacije pa eksplicitno obravnava le dokument UNESCO iz leta 2015. Pomembno pa je poudariti, da Rosetti et al. (2022) ne obravnavajo dokumentov EU s tega področja. Dokument *Council Conclusions on Participatory Governance of Cultural Heritage* (Council of the European Union, 2014) poudarja vključevanje različnih deležnikov v vse faze politike dediščine – odločanje, načrtovanje, izvedbo, spremljanje in evalvacijo – ter potrebo po večnivojskem, deležniškem upravljanju, transparentnosti in zaupanju v porabo javnih sredstev. Strokovnjaki iz 27 držav članic EU so v okviru delovne skupine OMC leta 2018 pripravili poročilo *Participatory Governance of Cultural Heritage*, ki izpostavlja potrebo po ustreznih predpogojih za participativno upravljanje kulturne dediščine, podpornih mehanizmih ter zagotavljanju trajnosti participativnih procesov. Poročilo prav tako opredeljuje kulturno dediščino kot skupno dobrino in skupno odgovornost države, institucij in javnosti, z vlogo kulture v trajnostnem razvoju (OMC, 2018).

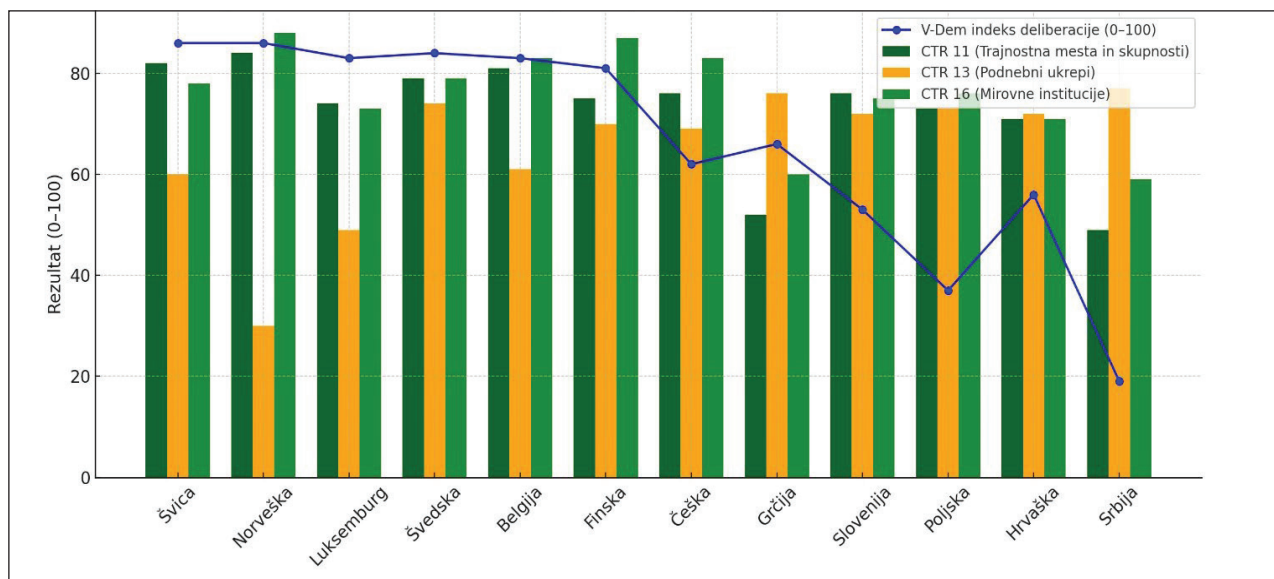
Tabela 2: Podatki o deliberativnem indeksu držav so pridobljeni z uporabo orodij V-Dem. Podatki o ukrepih na področju kulturne dediščine so povzeti iz raziskave The Right to Cultural Heritage and Sustainable Development – Results of the Participatory Survey (2021), katere poročilo je objavljeno na spletni strani Ministrstva za kulturo RS (Tratnik & Horvat, 2021). Podatki o evropskem SDG indeksu za leto 2021 so povzeti iz Europe Sustainable Development Report 2021 (SDSN & IEEP, 2021).

DRŽAVA	DELIB. INDEKS (2021)	PODPORA PRAVICI DO DEDIŠČINE	SODELOVANJE DEDIŠČINSKIH SKUPNOSTI	CTR INDEKS (2021)
Švica	0.86	DA, Poročilo o kulturi 2021–2024	Občine in kantoni pri Agendi 2030	74.0 / R 7
Norveška	0.86	DA, ustavna zaščita	Posvetovanja, ekonomske spodbude	76.7 / R 5
Švedska	0.84	DA, cilji razvoja, strategija 2030	Projekti, muzeji, univerze, regije	80.6 / R 2
Luksemburg	0.83	NE	—	65.8 / R 26
Belgija (Flandrija)	0.83	DA, regionalna zakonodaja	Okvir Vizier 2030	72.5 / R 12
Finska	0.81	DA, ustava (naravna in nacionalna dediščina)	Javna posvetovanja, NVO, pobude	80.8 / R 1
Grčija	0.66	DA, ustava, zakon 3028/2002	Mednarodno sodelovanje, kulturne poti	64.8 / R 27
Češka	0.62	DA, ustava in listina pravic	Javnost in stroka na različnih ravneh	72.6 / R 11
Hrvaška	0.56	DA, ustava, zakon o dediščini	Participativni načrti (Cres, Dubrovnik)	68.0 / R 24
Slovenija	0.53	DA, ustava in zakon o dediščini	Nacionalni program kulture, digitalizacija	73.5 / R 9
Poljska	0.37	DA, ustava (čl. 73)	Občinski programi, revitalizacija	71.0 / R 15
Srbija	0.19	DA, ustava (čl. 21, 48, 73, 75, 79–81, 89)	Mnenja, amandmaji, projekti skupnosti	59.3 / R 31

več akcijskih načrtov, ki obravnavajo posledice podnebnih sprememb v povezavi s kulturno dediščino. Informanti iz različnih držav so poročali o raznolikih ukrepih za krepitev vloge dediščinskih skupnosti pri uresničevanju CTR. V Švici so na ravni kantonov in občin okrepili participacijo v javnih politikah. V Srbiji dediščinski strokovnjaki sodelujejo z mnenji in amandmaji pri pripravi dokumentov, povezanih z dediščinskimi politikami. Na Hrvaškem je participacija v upravljaljskih strukturah, tudi na področju kulturne dediščine, določena z zakonodajo, medtem ko morajo na Poljskem oblasti po zakonu o revitalizaciji vključiti zainteresirano javnost. Na Finskem je participacija, ki je bila sprva omejena predvsem na nevladne organizacije, razširjena na širši spekter državljanov, pri čemer pomembno vlogo igrajo spletne platforme. Na Švedskem izvajajo pilotne projekte, usmerjene v trajnostni turizem, vlogo muzejev in sodelovanje visokošolskih institucij. V Grčiji potekajo mednarodni projekti za ozaveščanje mladih o

pomenu kulturne dediščine. V Sloveniji nacionalni programi kulture vključujejo podporo razvoju medkulturnega okolja ter participacije manjšinskih skupin.

Čeprav bi bilo treba za vsako državo, vključeno v raziskavo, podrobneje analizirati učinke teh strategij in morebitna neskladja med zakonsko urejenimi pravicami ter njihovim udejanjanjem v praksi, raziskava razkriva nekaj pomembnih ugotovitev. Ena ključnih je, da je večina evropskih držav pravico do varovanja in upravljanja kulturne dediščine integrirala v svoje pravne dokumente. V večini držav se te pravne zaveze – bodisi kot členi ustave, zakonodaje ali nacionalnih strategij – neposredno nanašajo na dediščinske pravice, posredno pa vključujejo pravico do sodelovanja v kulturnem življenju, svobodo izražanja, svobodo združevanja in svobodo ustvarjanja. Čeprav te določbe vključujejo tudi prepoved kakršnekoli oblike diskriminacije, iz odgovorov informantov izhaja, da so v nekaterih državah, zlasti nordijskih, kulturne

Graf 1: Primerjava med indeksom deliberacije V-Dem in izbranimi cilji trajnostnega razvoja (CTR 11 – trajnostna mesta in skupnosti, CTR 13 – podnebni ukrepi, CTR 16 – mirovne in vključujoče institucije). Podatki so pridobljeni z orodji Varieties of Democracy (V-Dem, 2024) in zbirke podatkov SDSN & SDG Transformation Center za leto 2024 (SDSN & SDG, 2025).

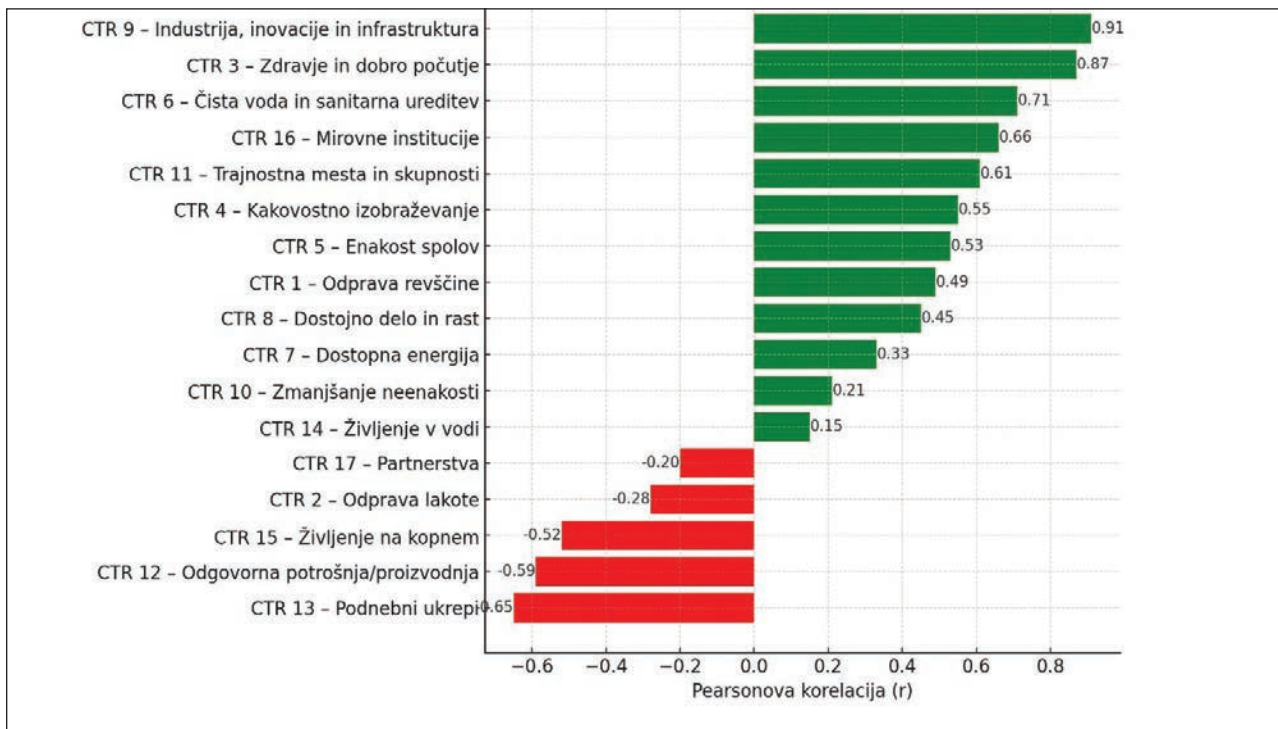
pravice in dediščinske aktivnosti sistemsko povezali s politikami socialno trajnostnega razvoja in z demokratičnimi pravicami. Te zadevajo spodbujanje vključevanja vseh pripadnikov družbe, krepitev zaupanja ter gradnjo skupnostnega duha.

Takšni celostni pristopi omogočajo, da dediščinske skupnosti niso le pasivni naslovniki odločitev, temveč aktivni odločevalci in oblikovalci trajnostnih strategij. V Tabeli 2 so prikazani jasni vzorci korelacij med kakovostjo deliberacije, vlogo dediščinskih skupnosti in udeležanjem CTR. Države z višjim deliberativnim indeksom – med njimi Norveška, Švica, Belgija (Flandrija), Švedska in Finska – so praviloma tudi tiste, ki so bodisi vzpostavile bodisi aktivno razvijajo strateške in pravne okvire za vključevanje kulturne dediščine v širši spekter politik trajnostnega razvoja. Te države pogosto kombinirajo formalne ustavne ali zakonske garancije s praktičnimi mehanizmi, kot so javna posvetovanja, interdisciplinarni dialog in pilotni projekti, ki spodbujajo participacijo dediščinskih skupnosti. Na drugi strani imajo države z nižjim deliberativnim indeksom sicer formalno priznane pravice do dediščine, a manj razvite povezave med dediščinskimi politikami in cilji trajnostnega razvoja ter redkeje izvajajo celostne participativno-deliberativne prakse. To potrjuje obstoj korelacije med kakovostjo deliberativnih procesov in sposobnostjo države, da kulturno dediščino integrira v širše, trajnostno naravnane razvojne strategije – zlasti v okoljih, kjer se pravne zaveze prepletajo z dolgoročnimi družbeno-integrativnimi politikami. Posebej

izstopajo nordijske države, kjer je posvetovanje z državljanji na različnih področjih že uveljavljena praksa.

Pri doseganju ciljev trajnostnega razvoja je vidno, da je pomembnejša od same pravice do upravljanja kulturne dediščine sposobnost družb za kreativnost, iniciativnost in samorefleksivnost pri zamišljanju prihodnosti. Kulturna dediščina v tem smislu ne deluje le kot vir legitimacije preteklosti, temveč tudi kot potencialni okvir za oblikovanje novih vizij in skupnih ciljev. Graf 1 prikazuje pomembno povezavo med kakovostjo deliberacije (merjeno z V-Dem indeksom) in doseganjem specifičnih ciljev trajnostnega razvoja. Države z visokimi rezultati deliberacije, kot so Švica, Norveška, Luksemburg in Švedska, so hkrati med najuspešnejšimi pri doseganju CTR 11 (trajnostna mesta in skupnosti) ter CTR 16 (mirovne institucije). To potrjuje, da deliberativna kakovost javne sfere prispeva k uspešnejši uresnitvi trajnostnih politik na teh področjih. Po drugi strani pa CTR 13 (podnebni ukrepi) izstopa kot področje, kjer neposredna povezava z deliberacijo ni tako očitna, saj gre za cilje, ki so v osnovi vezani na tehnične in regulativne podnebne politike, kot je zmanjšanje izpustov CO₂.

Še bolj jasne korelacije so vidne, če kakovost deliberacije primerjamo z vsemi cilji trajnostnega razvoja (cf. Graf 2). Primerjava kaže, da je deliberativni indeks najmočnejše povezan s cilji, ki zadevajo inovacije, infrastrukturo, zdravje in kakovost institucij. CTR 9 (industrija, inovacije in infrastruktura, $r = 0,91$), CTR 3

Graf 2: Korelacije med indeksom deliberacije V-Dem in cilji trajnostnega razvoja (CTR) v izbranih evropskih državah (2024). Vrednosti predstavljajo Pearsonov koeficient korelacije (r), ki meri moč in smer povezanosti med spremenljivkami: vrednosti blizu $+1$ pomenijo močno pozitivno povezanost (rast enega kazalnika spremlja rast drugega), vrednosti blizu -1 pa močno negativno povezanost (rast enega kazalnika spremlja upad drugega).

(zdravje in dobro počutje, $r = 0,87$) ter CTR 16 (mirovne institucije, $r = 0,66$) izkazujejo najvišje pozitivne korelacije, kar potrjuje, da odprta javna razprava prispeva k razvoju inovacijskega potenciala, krepitev javnega zdravja ter stabilnosti institucij. Zmerne povezave so razvidne tudi pri CTR 11 (trajnostna mesta, $r = 0,61$) ter pri ciljih izobraževanja in enakosti spolov, kar poudarja pomen deliberacije za krepitev socialne kohezije in participacije na lokalni ravni. Na drugi strani analiza pokaže izrazito negativne povezave z okoljskimi cilji, zlasti pri CTR 13 (podnebni ukrepi, $r = -0,65$), CTR 12 (odgovorna potrošnja, $r = -0,59$) in CTR 15 (življenje na kopnem, $r = -0,52$).

Rezultati seveda terjajo podrobnejšo interpretacijo, saj odpirajo vprašanje o napetosti med deliberativnimi procesi, ki spodbujajo gospodarsko rast in višjo potrošnjo, ter okoljskimi omejitvami, ki zahtevajo hitre in pogosto konfliktne politične odločitve. Do podobnega sklepa sta prišla tudi Povitkina in Jagers (2022), ki sta na podlagi primerjalne analize različnih tipov demokracij pokazala, da države z izrazitejšimi deliberativnimi značilnostmi sprejemajo več okoljevarstvenih zakonov, vendar ti niso nujno strožji ali učinkovitejši. Avtorja ugotavljata, da višja stopnja deliberativnosti prispeva k večji legitimnosti, preglednosti in družbeni podpori okoljevarstvenim

ukrepom, vendar lahko tudi upočasni procese odločanja, saj ti vključujejo širši krog deležnikov in zahtevajo iskanje kompromisov. Njuna raziskava obenem pokaže, da so pri izvajanju podnebnih ukrepov učinkovitejši t.i. socialno-liberalni sistemi, ki združujejo elemente participativne legitimnosti z močnejšo institucionalno koordinacijo, večjo vlogo države in višjo stopnjo politične odgovornosti. Podobno tudi zgoraj predstavljene analize nakazujejo dvojnost: deliberacija je ključna za socialne in institucionalne izboljšave v smeri socialno trajnostnega razvoja in politične kulture, vendar ne nujno za učinkovito izvajanje podnebnih ukrepov.

V tej perspektivi je treba poudariti, da deliberacija ni le postopek odločanja, temveč je kakovost deliberacije pogoj za razmislek o tem, kako družbe razumejo skupno delovanje in reševanja konfliktov. Prav kakovost deliberacije omogoča, da se v javnem prostoru vzpostavi refleksija o razmerjih med gospodarskimi, socialnimi in kulturnimi cilji. Kultura, vključno z odnosom do preteklosti in kulturno dediščino, ima v teh procesih pomembno vlogo, saj oblikuje politično kulturo in vrednotne vzorce, ki pogojujejo preoblikovanje politične govorice in političnih registrov v smeri trajnostnega razvoja. V družbah, kjer je politična kultura utemeljena na odprtosti, zaupanju in vključevanju,

deliberativnost podpira razvoj inovacij in infrastrukture (CTR 9), učinkovitejše zdravstvene sisteme (CTR 3), dostop do osnovnih dobrin (CTR 6) ter močne in vključujoče institucije (CTR 16). Na lokalni ravni se ta politično-kulturna razsežnost izraža v trajnostnih mestih in skupnostih (CTR 11) ter spodbuja bolj inkluzivne politike na področju izobraževanja (CTR 4) in enakosti spolov (CTR 5). Na ta način deliberacija omogoča premik pogleda iz preteklosti v prihodnost ter ustvarja pogoje za iskanje odgovorov na sodobne družbene izzive.

SKLEP

Pričujoča raziskava potrjuje, da je zmožnost trajnostne družbene transformacije tesno povezana s specifikami družbeno-integrativnega diskurza in razvojem politične kulture. V tem kontekstu imajo ključno vlogo prakse participacije državljanov v zadevah skupnosti, civilnodružbena gibanja, odnosi med vejami oblasti ter raven deliberacije v odločevalskih procesih. Vse to zaznamuje moč, angažma, vpliv, a tudi posebnosti dediščinskih skupnosti pri udejanjanju pravice do dediščine z vidika socialnega in okoljskega trajnostnega razvoja. Bolj kot posamični primeri uspešnih praks je za dolgoročne spremembe odločilno, kako se na mikroravni razrešujejo antagonizmi ter kakšno vlogo imata agonizem in deliberacija pri oblikovanju novih političnih registrov. Mednarodne deklaracije, kot je Faro konvencija, lahko nudijo navdih, a njihova dejanska moč je odvisna od umeščenosti v lokalni družbeno-integrativni diskurz, ki je vedno pogojen z zgodovinskimi in kulturnimi specifikami.

Na teoretski ravni sem sledil izhodiščem Marit Hammond, ki kulturo in dediščino razume kot spodbujevalca novih političnih pomenov in registrov, deliberacijo pa kot ključno za transformacijo. Empirični podatki to tezo potrjujejo. Moja analiza kaže, da obstajajo jasne korelacije med kakovostjo deliberacije in doseganjem nekaterih ciljev trajnostnega razvoja: države z visokim deliberativnim indeksom – kot so Švica, Norveška, Finska in Švedska – so hkrati med najuspešnejšimi pri doseganju CTR 3 (zdravje), CTR 9 (inovacije in infrastruktura), CTR 11 (trajnostna mesta) in CTR 16 (mirovne institucije). To pomeni, da deliberacija ni zgolj normativni ideal, temveč realen dejavnik družbene in institucionalne transformacije.

Na osnovi teh dognanj predlagam ključne vzvode za trajnostno družbeno transformacijo. Prvič, sledeč Faro konvenciji, takšen proces zahteva zasuk pogleda

iz preteklosti v prihodnost. To vključuje ustvarjalno kalibracijo legitimnosti in utemeljitvenih narativov družbeno-integrativnega diskurza z vidika pluralnega in odprtega pogleda na tradicijo in kulturno dediščino na način, kjer postane njuna družbeno-konstitutivna vloga neesencializirana, konflikti, ki izhajajo iz nje, pa premeščeni v polje kolektivnih izkušenj. Drugič, predpogoj za udejanjanje takšne preobrazbe so prakse deliberacije, operte na načela inkluzivnosti, medsebojnega spoštovanja, racionalne argumentacije in zavez k udejanjanju javnega/skupnega dobrega. Tretjič, uvajanje teh načel v dediščinskem diskurzu in praksah je pomembno, a na sistemski ravni nezadostno, saj mora celosten proces vključevati tudi preobrazbo endemičnih konfliktov znotraj družbeno-integrativnega ustroja, kar terja agonističen in deliberativni pristop. Četrto, argumentiral sem, da je sprejetje mednarodnih dokumentov s področja dediščinske regulative pomembno, vendar je za trajnostni razvoj in družbeno odpornost še pomembneje analizirati, kako uspešno in v kolikšni meri se nove paradigme, domače ali tuje, vpnejo v predobstoječo konfiguracijo družbeno-integrativnega diskurza. V tem oziru tradicije participacije in deliberacije, tudi civilnega angažmaja, specifične vgrajenih oblik komunikacije in refleksije, kot tudi raven politične kulture, v dobršni meri določajo zmožnost in posebnosti preobrazbe političnih registrov. Petič, bolj kot vpenjanje kulture in aktivnosti s področja kulturne dediščine v realizacijo določenega CTR, kar vedno reducira ustvarjalnost na funkcijo, je za prilagajanje družb trajnostnemu razvoju pomembno ohraniti neintencionalnost kulturnih praks. Z vidika zmožnosti družbene preobrazbe lahko celo zapišem, da kazalci demokratičnosti, zlasti kakovost deliberacije, povedo več o zmožnosti družbene reinvencije v smeri trajnostne preobrazbe (*transformability*), kot pa kazalci CTR, ki te spremembe merijo le v njihovi parcialnosti. V tem smislu tarča 16,7 (CTR 16), ki poziva k »zagotavljanju odzivnega, inkluzivnega, participatornega in reprezentativnega odločanja na vseh ravneh«, ⁸ že utemeljuje predpogoje za pozitivno učinkovanje kulture in dediščinskih praks na trajnostni razvoj. Na tej podlagi bi bilo moč izoblikovati integrativne kazalnike, kjer bi poleg izmerljivih rezultatov, kot jih beležijo indikatorji CTR, zajeli tudi težje merljive dejavnike, ki zadevajo vpliv kulture in spremenjenega odnosa do preteklosti na transformacije vrednot, norm in družbenih vezi.

⁸ Gre za moj prevod navedene tarče 16.7 na osnovi formulacije v angleščini (cf. United Nations General Assembly, 2015). V mojem prevodu so izpostavljeni termini inkluzivnost, participacija in reprezentacija, ki jih slovenski prevod posreduje opisno. Ta se glasi: »16.7 Poskrbeti za odzivno in odprto odločanje vseh ljudi prek njihovih predstavnikov na vseh ravneh« (Združeni narodi, 2015, 21).

CULTURE, HERITAGE AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT: DELIBERATION AS
A DRIVER OF SOCIAL TRANSFORMATION

Marjan HORVAT

Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment, Čentur 1f, 6273 Marezige, Slovenia
e-mail: marjan.horvat@irris.eu

SUMMARY

This paper investigates how culture and cultural heritage contribute to achieving the Sustainable Development Goals (SDGs) by transforming democratic and social practices. Moving beyond metric-based evaluations and collections of best practices, it proposes a deliberative-agonistic framework for analyzing the transformative role of culture and heritage. Drawing on Marit Hammond's notion of deliberative democracy, culture is understood as a driver of political meaning-making and social transformation, while deliberation provides the conditions for redefining collective values. Against this background, the paper examines the theoretical foundations of the Faro Convention (2005), which introduced a "people-centered" paradigm linking heritage to social and environmental sustainability. It analyzes the interplay between deliberative and agonistic approaches in heritage governance, showing how conflicts over memory and identity can be transformed into productive democratic dialogue. The Charlottesville case (2017) exemplifies the tension between antagonistic, agonistic, and deliberative framings of contested heritage. At the macro level, comparative analysis of European heritage policies reveals that the capacity to integrate heritage into sustainability strategies strongly correlates with the quality of deliberation, as demonstrated by survey data and V-Dem indices. Deliberative contexts tend to enhance innovation, cohesion, and institutional trust, while agonistic approaches allow plural interpretations of heritage to coexist. The paper concludes that culture's transformative contribution cannot be fully captured by existing SDG indicators. An integrative evaluation framework is needed—one aligned with SDG 16.7, which promotes responsive, inclusive, participatory, and representative decision-making as a precondition for sustainable social transformation.

Keywords: cultural heritage, sustainable development, deliberative democracy, Faro Convention, political culture, public policy

VIRI IN LITERATURA

Bächtiger, André, Dryzek, John S., Mansbridge, Jane & Mark E. Warren (ur.) (2018): The Oxford Handbook of Deliberative Democracy. Oxford, Oxford University Press.

Federal Office of Culture (2020): Baukultur policy – the key facts. <https://www.bak.admin.ch/bak/en/home/baukultur/konzept-baukultur/strategie-baukultur.html> (zadnji dostop: 2025-10-7)

Beck, Ulrich & Edgar Grande (2007): Cosmopolitan Europe. Cambridge, Polity Press.

Colomer, Laia (2023): Participation and Cultural Heritage Management in Norway. Who, When, and How People Participate. International Journal of Cultural Policy, 30, 6, 728–745.

Council of Europe (2009): Heritage and Beyond. Strasbourg, Council of Europe Publishing.

Council of Europe (2018): Faro Convention Action Plan Handbook 2018–2019. <https://usercontent.one/wp/www.woonbootadvocaat.nl/wp-content/uploads/2021/03/Faro-Action-Plan-Handbook-2-March-2018.pdf> (zadnji dostop: 2024-12-27).

Council of the European Union (2014): Council Conclusions on Participatory Governance of Cultural Heritage. Official Journal of the European Union, 2014/C 463/01, 23 December 2014, 1–3. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223(01)) (zadnji dostop: 2025-11-09).

Culture2030Goal (2025): #Culture2030Goal – Campaign for the Inclusion of Culture in the SDGs. <https://culture2030goal.net/> (zadnji dostop: 2025-04-27).

Delanty, Gerard & Chris Rumford (2008): Re-thinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization. London, Routledge.

Deufel, Nicole (2017): Agonistic Interpretation: A New Paradigm in Response to Current Developments. Anthropological Journal of European Cultures, 26, 2, 90–109.

Dryzek, John S. & Hayley Stevenson (2011): Global Democracy and Earth System Governance. Ecological Economics, 70, 11, 1865–1874.

Europa Nostra (2018): Heritage is Ours: Citizens Participating in Decision Making. Europa Nostra Finland. <https://issuu.com/europanostra/docs/2018-heritage-is-ours/1> (zadnji dostop: 2024-12-27).

Europa Nostra (2020): Cultural Heritage in Action: A Catalogue of Good Practices. Europa Nostra. https://issuu.com/europanostra/docs/cultural_heritage_in_action_catalogue_of_good_prac (zadnji dostop: 2024-12-27).

European Commission (2019): Sustainable Cultural Tourism. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/164ea9c5-2255-11ea-af81-01aa75ed71a1> (zadnji dostop: 2024-12-27).

Fakin Bajec, Jasna (2020): An Integrated Approach to the Revitalization, Safeguarding and Management of Cultural Heritage: How to Establish a Durable and Active Local Group of Stakeholders. Annales, Series Historia et Sociologia, 30, 2, 285–300.

Fairclough, Graham (2009): New Heritage Frontiers. V: Heritage and Beyond. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 29–41.

Faro konvencija (2005): Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo. http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/199/ (zadnji dostop: 2024-12-27).

Fojut, Noel (2009): The Philosophical, Political and Pragmatic Roots of the Convention. V: Heritage and Beyond. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 13–21.

Føllesdal, Andreas & Simon Hix (2006): Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik. Journal of Common Market Studies, 44, 3, 533–562.

Fukuyama, Francis (1992): The End of History and the Last Man. New York, Free Press.

Giraudet, Louis-Gaëtan, Apouey, Bénédicte, Arab, Hazem, Baeckelandt, Simon, Bégout, Philippe, Berghmans, Nicolas, Blanc, Nathalie, Boulin, Jean-Yves, Buge, Eric, Courant, Dimitri, Dahan, Amy, Fabre, Adrien, Fourniau, Jean-Michel, Gaborit, Maxime, Granchamp, Laurence, Guillemot, Hélène, Jeanpierre, Laurent, Landemore, Hélène, Laslier, Jean-François, Macé, Antonin, Mellier, Claire, Mounier, Sylvain, Pénigaud, Théophile, Póvoas, Ana & Solène Tournus (2022): “Co-construction” in Deliberative Democracy: Lessons From the French Citizens’ Convention for Climate. Humanities and Social Sciences Communications, 9, 207. <https://doi.org/10.1057/s41599-022-01201-9> (zadnji dostop: 2025-09-15).

Habermas, Jürgen (1984): The Theory of Communicative Action, Vol. I. Boston, Beacon Press.

Habermas, Jürgen (1987): The Theory of Communicative Action, Vol. II. Boston, Beacon Press.

Habermas, Jürgen (2001): Why Europe Needs a Constitution. New Left Review, 11, 5–26.

Habermas, Jürgen (2017): Postmetaphysical Thinking II: Essays and Replies. Cambridge – Malden, Polity Press.

Hamm, Marion & Klaus Schönberger (2021): Shifting Regimes of Truth. An Agonistic Perspective on Contentious Cultural Heritages. V: Hamm, Marion & Klaus Schönberger (ur.): Contentious Cultural Heritages and Arts: A Critical Companion. Celovec, Wieser Verlag, 161–176.

Hammond, Marit (2019): Sustainability as a Cultural Transformation: The Role of Deliberative Democracy. Environmental Politics, 29, 1, 173–192.

Hartz-Karp, Janette & Dora Marinova (2020): Using Deliberative Democracy for Better Urban Decision-making Through Integrative Thinking. *Urban Science*, 5, 1, 3.

ICOMOS (2019): The Future of Our Pasts: Engaging Cultural Heritage in Climate Action. <https://civvi.hicomos.org/wp-content/uploads/Future-of-Our-Pasts-Report-min.pdf> (zadnji dostop: 2024-12-27).

Interpret Europe (2020): Fostering Heritage Communities: Proceedings of the Web Conference 2020. Interpret Europe. https://www.interpret-europe.net/fileadmin/Documents/publications/ie_conference_2020_fostering_heritage_communities_proceedings_2nd_ed.pdf (zadnji dostop: 2024-12-27).

Kadoyama, Mihoko (2018): Museums Involving Communities: Authentic Connections. London, Routledge.

Kisić, Višnja (2013): Governing Heritage Dissonance: Promises and Realities of Selected Cultural Policies. Amsterdam, European Cultural Foundation.

Kisić, Višnja (2018): Heritage in the Era of Plurality. V: Halme, Anna-Maija, Mustonen, Tapani, Taavitsainen, Jussi-Pekka, Thomas, Suzie & Astrid Weij (ur.): *Heritage is Ours: Citizens Participating in Decision Making*. Helsinki, Europa Nostra Finland, 134–140.

Kisić, Višnja (2021): Heritage Research in the 21st Century: Departing from the Useful Futures of Sustainable Development. V: Stegmeijer, Eva & Loes Veldpaus (ur.): *A Research Agenda for Heritage Planning: Perspectives from Europe*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 21–38.

Kuljić, Todor (2012): Kultura spominjanja: Teoretske razlage uporabe preteklosti. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Labadi, Sophia, Giliberto, Francesco, Rosetti, Irene, Shetabi, Ladan & Esin Yildirim (2021): Heritage and the Sustainable Development Goals: Policy Guidance for Heritage and Development Actors. https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2453/13/ICOMOS_SDGPG_2022%20-%20FINAL3.pdf (zadnji dostop: 2024-12-27).

Lafrenz Samuels, Katharine (2019): Deliberate Heritage: Difference and Disagreement After Charlottesville. *The Public Historian*, 41, 1, 121–132.

Lafrenz Samuels, Kathryn & Jon D. Daehnke (ur.) (2023): Heritage and Democracy: Crisis, Critique, and Collaboration. Gainesville, University Press of Florida.

Le Goff, Jacques (2003): Spremnja beseda. V: Goody, Jack: *Evropska družina*. Ljubljana, Založba /cf., Modra zbirka – Delajmo Evropo, 7–12.

Lerario, Antonella (2022): The Role of Built Heritage for Sustainable Development Goals: From Statement to Action. *Heritage*, 5, 3, 2444–2464.

Live Magazines (2019): Heritage as a Means for Societal Challenges. Live Magazines. <https://english.cultureelerfgoed.nl/publications/publications/2019/01/01/faro-convention-meeting.-report-2019> (zadnji dostop: 2024-12-27).

Meyer-Bisch, Patrice (2013): Cultural Rights within the Development Grammar. Agenda 21 for Culture: Cultural Rights. https://www.agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/en/newa21c_patrice_meyer-bisch_eng.pdf (zadnji dostop: 2025-07-03).

Mouffe, Chantal (1999): Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?. *Social Research*, 66, 3, 745–758.

Niemeyer, Simon (2013): Democracy and Climate Change: What can Deliberative Democracy contribute?. *Australian Journal of Politics & History*, 59, 3, 429–448.

NPR (2023): Confederate Monument Melted Down to Create New, More Inclusive Public Art, 26. oktober 2023. <https://www.npr.org/2023/10/26/1208603609/confederate-general-robert-e-lee-monument-melted-down-charlottesville-virginia> (zadnji dostop: 2025-08-11).

O'Connor, Justin (2022): Culture Goal? A New Vision for Art and Cultural Policy: An International Symposium. <https://resetartsandculture.com/wp-content/uploads/2022/12/JUSTIN-OConnor-Background-Paper-Brussels.pdf> (zadnji dostop: 2024-12-27).

O'Connor, Justin (2024): Culture is Not an Industry: Reclaiming Art and Culture for the Common Good. Manchester, Manchester University Press.

OMC (2018): Participatory Governance of Cultural Heritage. Report of the OMC (Open Method of Coordination) Working Group of Member States' Experts. Luxembourg, Publications Office of the EU. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b8837a15-437c-11e8-a9f4-01aa75ed71a1> (zadnji dostop: 2025-07-11).

Pinton, Simona (2017): The Faro Convention, the Legal European Environment and the Challenge of Commons in Cultural Heritage. V: Pinton, Simona & Lauso Zagato (ur.): *Cultural Heritage. Scenarios 2015–2017*. Venezia, Edizioni Ca' Foscari, 315–328.

Povitkina, Marina & Sverker Carlson Jagers (2022): Environmental Commitments in Different Types of Democracies: The Role of Liberal, Social-liberal, and Deliberative Politics. *Global Environmental Change*, 74, 102523.

Rosetti, Ilaria, Bertrand Cabral, Clara, Pereira Roders, Ana, Jacobs, Marc & Rosana Albuquerque (2022): Heritage and Sustainability: Regulating Participation. *Sustainability*, 14, 3, 1674.

Rovčanin Premović, Gordana (2024): Potential for Reaffirming Architectural Values of Historical Urban Structures on the Coast of Montenegro. *Acta Histriae*, 32, 2, 2024, 297–320.

Sachs, Jeffrey D., Lafortune, Guillaume, Fuller, Grayson & Emma Drumm (2023): Sustainable Development Report 2023: Implementing the SDG Stimulus. Paris – Dublin, SDSN – Dublin University Press.

Sass, Jensen & John S. Dryzek (2014): Deliberative Cultures. *Political Studies*, 42, 1, 3–25.

Schmidt, Vivien (2010): Democracy and Legitimacy in the European Union Revisited – Input, Output and Throughput. KFG Working Paper. Berlin, Free University Berlin.

Schmidt, Vivien & Matthew Wood (2019): Conceptualizing Throughput Legitimacy: Procedural Mechanisms of Accountability, Transparency, Inclusiveness and Openness in EU Governance. *Public Administration*, 97, 4, 727–740.

SDSN & IEEP (2021): Europe Sustainable Development Report 2021. Sustainable Development Solutions Network & Institute for European Environmental Policy. <https://sdgindex.org/reports/europe-sustainable-development-report-2021/> (zadnji dostop: 2024-12-27).

SDSN & SDG (2025): Sustainable Development Solutions Network (SDSN) & SDG Transformation Center: Europe SDG Index & Dashboards. <https://eu-dashboards.sdgindex.org/> (zadnji dostop: 2025-07-27).

Sen, Amartya (2009): The Idea of Justice. Cambridge, Harvard University Press.

Shahar, Dan C. (2015): Rejecting Eco-Authoritarianism, Again. *Environmental Values*, 24, 3, 345–366.

Stevenson, Hayley & John S. Dryzek (2014): Democratizing Global Climate Governance. Cambridge – New York, Cambridge University Press.

Stråth, Bo (2002): A European Identity: To the Historical Limits of a Concept. *European Journal of Social Theory*, 5, 4, 387–401.

The Swedish National Heritage Board (2014): Faro Convention: Report from the Swedish National Heritage Board. <https://historicengland.org.uk/content/docs/research/faro-conventionpdf/> (zadnji dostop: 2024-12-27).

Tratnik, Polona & Marjan Horvat (2021): Pravica do dediščine in trajnostni razvoj – zaključki participativne raziskave. Mednarodna konferenca Pravica do dediščine kot spodbuda za trajnostni razvoj. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo RS. www.gov.si/assets/ministrstva/MK/FOTO/Predsedovanje-2021/Pravica-do-dediscine/Objave-splet/EN/Prezentacije/Polona-Tratnik-in-Marjan-Horvat-The-Right-to-Heritage-Survey-Tratnik-Horvat-New-University-Faculty-for-Slovene-and-International-Stu.pdf (zadnji dostop: 2024-12-27).

UCLG (2010): Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development. Agenda 21 for Culture, Barcelona. https://www.agenda21culture.net/sites/default/files/2025-05/zz_culture4pillarsd_eng.pdf (zadnji dostop: 2025-02-27).

UCLG (2018): Culture in the Sustainable Development Goals: A Guide for Local Action. https://www.uclg.org/sites/default/files/culture_in_the_sdgs.pdf (zadnji dostop: 2024-02-27).

UNCTAD (2024): Creative Economy Outlook 2024: Chapter I – Global Trends in the Creative Economy. United Nations Conference on Trade and Development. https://unctad.org/system/files/official-document/ditctsce2024d2_ch01_en.pdf (zadnji dostop: 2025-09-03).

UNESCO (1982): World Conference on Cultural Policies — Final Report (MONDIACULT), Mexico City, 26 July–6 August 1982. Paris, UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000052505> (zadnji dostop: 2025-09-03).

UNESCO (2018): Culture for the 2030 Agenda. Paris, UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000264687> (zadnji dostop: 2025-09-03).

UNESCO (2019): Culture|2030 Indicators. Paris, UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371562> (zadnji dostop: 2025-06-04).

UNESCO (2022): UNESCO World Conference on Cultural Policies and Sustainable Development – MONDIACULT 2022 (Final Declaration). https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/10/6.MONDIACULT_EN_DRAFT%20FINAL%20DECLARATION_FINAL_1.pdf (zadnji dostop: 2024-12-27).

UNESCO (2024): Okvir za kulturno-umetnostno vzgojo. Pariz – Ljubljana, UNESCO – Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje Republike Slovenije. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/KUV/UNESCO-okvir-za-kulturno-umetnostno-vzgojo.pdf> (zadnji dostop: 2025-09-03).

United Nations General Assembly (2015): Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (Resolution A/RES/70/1). https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf (zadnji dostop: 2025-09-03).

V-Dem (2021): The Case for Democracy: Do Democracies Perform Better Combatting Climate Change? (Policy brief). https://www.v-dem.net/media/publications/pb_31.pdf (zadnji dostop: 2024-12-27).

V-Dem (2024): V-Dem Dataset v13. University of Gothenburg: V-Dem Institute. <https://www.v-dem.net> (zadnji dostop: 2025-09-03).

Veldpaus, Loes, Kisić, Višnja, Stegmeijer, Eva & Joks Janssen (2021): Towards a More Just World: An Agenda for Transformative Heritage Planning Futures. V: Stegmeijer, Eva & Loes Veldpaus (ur.): A Research Agenda for Heritage Planning: Perspectives from Europe. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 21–38.

Willis, Rebecca, Curato, Nicole & Graham Smith (2022): Deliberative Democracy and the Climate Crisis. Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change, 13, 2.

Zagato, Luisa (2015): The Notion of "Heritage Community" in the Council of Europe's Faro Convention. V: Adell, Nicolas, Bendix, Regina F., Bortolotto, Chiara & Marcus Tauschek (ur.): Between Imagined Communities of Practice: Participation, Territory and the Making of Heritage. Göttingen, Göttingen University Press, 141–168.

Združeni narodi (2015): Agenda za trajnostni razvoj 2030. Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateral/razvojno-sodelovanje/publikacije/Agenda_za_trajnostni_razvoj_2030.pdf (zadnji dostop: 2024-12-27).

Združeni narodi (2021): Our Common Agenda: Report of the Secretary-General. New York, United Nations. <https://www.un.org/en/content/common-agenda-report/> (zadnji dostop: 2024-12-27).

Žižek, Slavoj (1997): Multiculturalism, or, the Cultural Logic of Multinational Capitalism. *New Left Review*, 225, 28–51.